

ALULLÉVŐK

Állami gondozás == csőd

Amikor az ELTE szociálpolitikai tanszékén Talyigás Katalint, a szociális munka tanárát fölkerestem, hogy az állami gondozottak helyzetéről beszél-gessünk, az járt az eszemben, mi lenne a kötelességem, ha valamelyik ba-rátom – például azért, mert tudja, hogy halálosan beteg – rábízná a gyerekeit. Azt hiszem nem lenne más kötelességem, mint annyit adni en-nek a gyerekeknek, mint a saját kölykeimnek, vagyis olyan sorsot, amelyet a lehetőségeken belül magamnak kívánnék.

Amit a magyar állam évtizedeken keresztül tett és tesz a rábízottakkal, a leginkább elesett és tehetetlenné vált szerencsétlen gyerekekkel, az semmi-féle európai emberi mértékkel nem minősíthető. Az csőd. A szocialistának nevezett társadalom permanens etikai csődjénck egyik legfontosabb mu-tatója. Nincs mentesség.

Amit ma az állami gondozás rendszeréről elmondhatok, amögött igen sok küzdelem és nagyon kevés eredmény van. Azt hiszem, hogy az állami gondozás jelenlegi rendszere sok tekintetben túlhaladott.

– *Valaha is volt olyan, ami megfelelt volna?*

– Igen. Ezt a rendszert is történetében érdemes vizsgálni. A háború után nagyon sok gyerek maradt árván. Erről nagyon hitelesen szolt a „Va-lahol Európában” című film: százával, ezrével maradtak gyerekek család nélkül. . . Lefoglalták számukra a kastélyokat, ott elhelyezték őket, enni adtak nekik, gondozták őket. Igen humánus alapja volt annak, hogy ezek-ről a gyerekekről az állam gondoskodik, ne csak a helyi közösségek, ne csak az egyházak. . .

– *A háború előtt ez másképp volt?*

– Abban az értelemben, hogy nem kellett tömegekről gondoskodni. A nagy intézményhálózat kiépüléséhez a háború ténye járult hozzá. A kiépült rendszer azonban tükrözta az állami politikát: nem a személyiség volt a hangsúlyos, nem a gyerek, nem az individum, hanem a „közösségi neve-lés” elve alapján, a kollektivitás elve határozott meg mindent.

– *Szovjet mintára?*

– Teljes mértékben. Bár azok az orvosok, akik elkezdtek . . . és azok a pszichológusok, akik még 1948-ig dolgoztak, például analitikusok vol-tak, tehát rendelkeztek azzal a nyugat-európai eredetű kultúrával, amely-ben a személyiségformálás a legfontosabb erő. Családiasan, kis csoportok-ban, egy-egy gyerekkel külön-külön is törődve működtettek intézménye-ket. Tehát én az ötvenes évekre tenném a cezúrát. Addigra lett például a pszichológia nem kívánatos tudomány. Létrejött egy állami intézmény-rendszer, amelyik. . . nem azt mondom, hogy antihumánus. . . de mégis-csak lélektelen . . . ami abból következik, hogy egy rosszul értelmezett „kö-zösségi szemlélet” alapján épült fel a rendszer. Érdekes megfigyelni, hogy Nyugat-Európában is van egy ilyen hullámváz: kis intézmények, családi-

as ellátás – nagy intézmények, üzemszerű ellátás. Ott, ahol már száz ember van, már lehetetlen családi légkört teremteni. Ez indokolt volt a háború után, amikor rettenetesen sok volt a gyerek, nem volt más megoldás, de talán már akkor ki lehetett volna építeni egy differenciáltabb, sokszínűbb rendszert. És talán nem egy olyan ideológia nevében kellett volna munkához látni, amelyik nem elsősorban a családból és nem a gyerekekből indul ki, hanem valamilyen kollektív eszméből.

– *Ez az eszme azonban lebetővé tette volna, hogy az árván maradt gyerekekből – éppen azért, mert nem érik őket holmi csökevényes polgári, meg mit tudom én milyen hatások – egy elit értelmiség jöjjön létre. Még akkor is, ha ez janicsár értelmiség lett volna. Hát ez se sikerült.*

– Lehet, hogy voltak ilyen elképzelések, de ehhez semmiféle eszköz nem állt rendelkezésre. Ezt az intézményrendszert úgy lehet legjobban jellemezni, hogy oly nagyok, annyira személytelenek – egy gyerekkel hat-nyolc felnőtt foglalkozik csecsemőkorától –, hogy elveszik a gyerek. Ez a „felelőtlenység rendszerévé” válik, hiszen egyszerűen nincs az adott gyereknek egy személyben felelőse. Nincs olyan felnőtt, akihez úgy kötődne, mint a szüleihez, akire a társadalom személy szerint rábízná a gyereket. A megbízó is, a megbízott is megfoghatatlan. Budapesten egy gyám van! Tehát több ezer gyerekért egyetlenegy embernek kell gyámként felelősséget vállalnia. Ilyen a gyámügyi rendszer.

– *Ez elképesztő, nem is tudom fölfogni.*

– Nehéz is... A GYIVI igazgatója. Természetesen nincs személyes kapcsolata a gyerekekkel. Köztük van az intézményhálózat. Ha mondjuk a nevelőotthon igazgatója lenne a gyerek gyámja, akkor már konkrét felelősségről lenne szó. De lehetne egy tanár is, vagy valaki annak a kerületi tanácsnak a gyámügyi osztályáról, amelyik állami gondozásba vette a gyereket... és felelős lenne azért is, hogy mi történik tizennyolc éves kora után... De nincs konkrét gyám. Ettől abszurd a rendszer.

Visszatérve a történetre: 1956 után ismét tömegesen kerültek a gyerekek állami gondozásba. Erről nem szoktunk beszélni. Hihetetlenül sokan maradtak árván, és nagyon sokan hagyták itthon a gyerekeiket azok közül, akik elmentek. Akkor megint fejleszteni kellett az intézményeket. De a szellem nem változott. Akkor alakultak a gyerekvárosok.

Az utóbbi harminc évben azonban egy teljesen új tendencia alakult ki, amiről talán érdemes beszélni. Nem azért kerülnek a gyerekek állami gondozásba, mert felnőtt támasz nélkül vannak, hanem azért, mert a szülők létfeltételei annyira bizonytalanokká váltak, hogy képtelenek a gyerekek ellátására...

– *Vagy a személyiség épült le annyira, hogy képtelenek erre...*

– Vártam, hogy ezt hozzáteszi, de én nem hiszek ebben. Illetve okozatnak látom. De az ok az, hogy olyan tartós ellehetetlenülés zajlik le a társadalom egyharmadán belül, hogy arra nincs erejük az embereknek, hogy a gyerekeikre mindennap szükséges energiát – akár a neveléshez, akár a pusztán életben tartáshoz – előteremtsék.

– *Az a különös, hogy egy viszonylag állandó szám alakult ki éppúgy, mint például az öngyilkosoknál. Minden évben harminc-nyegyvenezer gyerekkel számolhatunk. Egy kisváros lakosságával.*

– Most, hogy a válság mélyül, már többen vannak, látszik, hogy egyre több család kerül abba a kritikus állapotba, amikor tovább már nem

bírja. Legtöbbször nem tudják megoldani a lakáshelyzetüket, nem tudnak elhelyezkedni... alacsonyán iskolázottak... nem tudnak eleget tenni annak a belső követelménynek, hogy a gyerekekről gondoskodni kell, elhanyagolják őket. Ugyanakkor nagy harc is folyik az ilyen helyzetbe került gyerekek körül: ha intézménybe kerülnek, akkor ezentúl mi történjék velük?

- *Kilátástalan ez a harc is.*

- Én azt az álláspontot képviselem – kevés eredménnyel –, hogy ezeknek a családoknak az élethelyzetét kellene segíteni, rendezni. Mindazt a pénzt, amit a gyerekeik állami gondozására fordítunk, ha a családok intenzív segítségére fordítanánk, a legtöbb esetben megoldást találhatnánk.

- *Abogy a kórházi kezelésnél olcsóbb az otthoni gondozás, talán ez az államnak is kevesebbe kerülne.*

- Krízishelyzetben, ha szétesőben van a család, valószínűleg segítség, ha a gyereket kiemelik. Mert a gyereket védeni kell: ne a gyereken verjék le mindazt a keserűséget, tehetetlenséget, ami a szülőkből összegyűlt. De közben mindent meg kellene tenni azért, hogy a család helyzete normalizálódjék, hogy a gyerekekkel való kapcsolata erősödjék. Az állami gondozást én egy szolgáltatásnak gondolnám azért, hogy a családot segítse, és a gyermek is a legjobb pozícióba kerülhessen vissza.

A másik út a nevelőszülői hálózat, ami a gyerekeknek mégiscsak egy családias nevelést ad. De ez azt jelentené, hogy létre kell hozni, illetve nagyon erőssé kellene tenni a hivatásos nevelőszülői hálózatot.

- *Hát én mostanában úgy látom, mintha valahol Móríciz Zsigmond körében maradtunk volna a mi nevelőszüleinkkel.*

- Pontosan.

- *Találtam olyan nyomokat, amelyek azt mutatják, hogy ebben az országban még ma is kereskednek a gyerekszolgákkal.*

- A móríczi világ megelevenedése akkor igaz a nevelőszülői hálózatban, ha ez nem szakzerű, ha nincs társadalmi kontrollja, ha nem első sorban a gyerekekért végzett szolgálat, hanem a gyerekekből nyert haszon miatt működik. Ezt az egészet igen alaposan át kellene gondolni. Ki kellene alakítani egy olyan képzési rendszert, amelyik tudatosítja a nevelőszülőkből a feladataikat, legalább annyira, mint most az állami gondozásban dolgozó pedagógusokkal. Ez a hivatáson felül egy szakmai feladat is! Segíteni kell a szociális érzékenység, a kapcsolatteremtési készség kialakítását, az empátiát. Még egyszer hangsúlyozom: én a nevelőszülői hálózatot a második helyre teszem a járható utak közül. Rendkívül fontos a társadalmi ellenőrzés, hogy véletlenül se forduljon elő, amire ön utalt és amit én is tapasztalok.

- *Az intézeti nevelést, mint lebetőséget tehát a harmadik helyre teszi.*

- Igen. Bizonyos körülmények között feltétlenül szükségesnek tartom. Tehát nem mondom azt, hogy ne maradjon fenn egyetlenegy intézet sem, bár az előbb arról beszéltem, hogy az ember indulattal fogalmaz, ha egy kicsit is betekintést nyer... Nekem tíz éve, amikor megismerkedtem ezekkel az intézetekkel, az első reakcióm az volt, hogy meg kellene szüntetni őket. Ugyanis rosszabb helyzetbe kerülnek a kikerülők, mint amilyenben akkor voltak, amikor bekerültek. Talán az életüket megmentik, amikor intézetbe kerülnek, de a kikerülő gyerek stigmatizált lesz – ezért egy életre meghatározó az, ha valaki állami gondozásban nőtt föl. Az intéz-

mények legnagyobb gondja ma az, hogy nincs mögöttük kontrollközöség. Ha tehát semmiképpen nem lehet a gyerek a saját családjánál, vagy egy másiknál, akkor is kellene, hogy legyen közösségi kapcsolatuk, amelyikhez tartoznak, mert az mégis jelent valami védelmet. Lehet itt szó egyházzal, vagy bármilyen más szervezetről.

- *Ezt a hivatást töltötték volna be a szocialista brigádok.*

- Ezt én hamisnak és rossznak tartom, mert valódi áldozatot nem hozott. Ezt a munkát nem lehet, sem csak professzionális, sem csak protokoll módon csinálni.

- *Nem beszéltünk még az örökbefogadásról. Évek óta ígéretik, hogy leegyszerűsítik a procedúrát. . .*

- Talán most fogják elfogadni a gyermekvédelemmel kapcsolatos új törvényeket és akkor tényleg változás lesz. A jogalkotó valószínűleg azt a kettősséget élte át, hogy tudja: a gyerekeknek van apja-anyja. . . és hihetetlenül nagy felelősség dönteni a család sorsáról, amit csak igen nagy kompetenciával lehet gyakorolni.

- Én hiszek abban, hogy az a jó kiindulási alap, ha a család életét akarjuk rendezni. És ha ez azonnal nem megy, akkor később kell visszahelyezni a gyereket a családba. Csak ennek az útnak nem alakult ki a feltételrendszere. Nincs szociális munkás, aki intenzíven segítené a családot. Nincs meg többnyire az a minta, amelynek segítségével a segítők és a segítséget igénybe vevők között a kapcsolat eredményesen működne. Azok a családok, amelyek teljes szétesésben vannak, nem is látnak mintát arra, hogy mégis merre induljanak el, hogy visszakaphassák a gyereket, ha bizonyos feltételeknek megfelelnek. Nincs, aki velük ezt átgondolja, átbeszélje, kidolgozza a megfelelő programot. . . teljesen magukra hagyatottak, és a gyerekeikben újratermelődik a szülők sorsa.

- *Egyszerűen szörnyű az a kilátástalanság, ami abból adódik, hogy szakma, lakás és minden nélkül szélnek eresztik ezeket a gyerekeket. . .*

- A legrosszabb ebben az, hogy a saját családjukkal való kapcsolatuk teljesen negligálódik. Márpedig az, aki a saját gyökereit nem ismeri, ahhoz semmilyen módon nem viszonyul, az igen nehezen kapaszkodhat meg. Letagadni, elveszteni, szégyellni a múltat. . .

- *Én úgy gondolom, hogy ez még mindig több a semminél, mert akkor legalább tudom, hogy valamit letagadok, van mit letagadnom. . .*

- Vagy pedig megbocsátok, megértem, hogy a szüleim erre a sorsra jutottak, mert nem csak ők tehetnek róla, hanem ez a világ, amelyik elvette a földjüket, ingázókká kényszerítette őket. . . Nem kell feltétlenül követni a szülőket, de meg kell kísérelni megérteni a sorsukat. Tehát erkölcsileg új viszonyt kell kialakítani ezekben a gyerekekben, talán azért is, hogy a szülők megbéküljenek a saját sorsukkal. Ezt egy olyan rendszerben, ahol százával kell a gyerekekre tekintettel lenni, ahol a személyes kapcsolatok nem jelentenek döntő szerepet, szinte lehetetlen elérni.

- *Megértetni azt, hogy ezeket a tömegeket 1956 után a régi társadalmi rend fölbontásának utolsó hulláma juttatta szerencsétlen helyzetbe. . .*

- Az iparosítás gyorsított folyamata és a nagyüzemi mezőgazdaságnak az a rendszere, ami itt kialakult, tömegek elbizonytalanodásához járult hozzá. Ez termelte az állami gondozás számára a gyerekeket. Konkrét példa: fölkerültek a városba. Az apa, az anya munkásszálláson. A magyar munkásszállások rendszerét úgy építették ki, hogy a házaspárok nem lehetnek

együtt. Valahol az utcán, vagy az erdőben együtt voltak – gyermekük lett. Házaspárok! Tehát nem valamiféle szabadosságból. És a gyermekkel nincs hová menni. És mind a kettő tisztességes munkásember. Csak azért kerül a gyerek állami gondozásba, mert nincs lakásuk. megszületik a második gyerek és akkor az egyik az egyik intézetbe, a másik a másikba, mert ugye a GYIVI rendszere nem feltétlenül követi a családi rendszert, hanem oda viszik a gyereket, ahol éppen hely van. Egyik vasárnap ide mennek látogatni, másik vasárnap oda. De már nem tudnak együtt hazamenni, mert nincs hová. Ez a helyzet aztán szépen leépíti az embereket, megbetegszenek, szinte lehetetlen kibontakozni, megoldani a gondokat. És nem alkoholisták, nem bűnözők, egyszerűen csak nem volt munka abban a kis faluban, ahonnan eljöttek. Amit megkeresnek abból semmire jut, nemhogy lakásra. Nagyon fontos leszögezni, hogy ennek a negyvenezer gyereknek a szülei döntő többségükben nem idősebbek harminc évnél! Azért ez elgondolkodtató. Talán mégsem akkora igény az, ha azt mondom, hogy ennek a rétegnek az életviszonyait próbáljuk meg úgy rendezni, hogy a gyerekekhez joguk lehessen.

– *Erre kétlábú, fehérbőrű fajtatársaink egyből rávágják: és a cigányok?*

– Ha egy közösség belső kulturális viszonyait szétörlik, és utána arra kényszerítik, hogy asszimilálódjon egy teljesen más környezethez és kultúrához, akkor abban a közösségben igen nehéz egészséges gyerekeket felnevelni.

– *Sok mindent el lehet mondani a cigányokról, de azt hogy ne szeretnék a gyerekeiket, semmiképpen.*

– Így van. Sokkal differenciáltabb a cigányság is. De látni kell, hogy hihetetlenül rossz körülmények között élnek úgy, hogy sokszor tényleg a gyerekek pusztáélete is veszélyben van. Tehát én megértem azt a gyámügyest, aki a gyereket kiemeli a családból. Például azért, mert a kórházból az orvos már nem engedí vissza a családba. És akkor már nincs visszaút. Ezt tartom a legnagyobb hibának: azt már kidolgoztuk, milyen okok miatt kerüljön állami gondozásba egy gyerek, de hogy miképpen kerüljön ki – a gyereket védve...?

– *Amit ön birdet az tulajdonképpen azt mondja ki, hogy személyre szóló segítségre lenne szüksége a szülőknek, a gyerekeknek. De van-e remény?*

– Van. Akiket korábban nem érintett meg a válság, azok közül is egyre többen látják be, hogy ma Magyarországon társadalmi-gazdasági – és ezek következtében egy etikai válság is van. Ez ráébreszti őket arra, – mint ahogy engem is –, hogy valamit tenni kell. Már beszélünk arról, hogy a gyerekek ügye nem oldható meg személyes áldozatok nélkül... Azt hiszem, egyre több ember jön rá arra, hogy a saját túlélési stratégiájának sikeres megvalósításához is szükség van arra, hogy másokért tegyen valamit. Kialakul egy olyan réteg, amelyik ezt a felelősséget képes mélyebben átérzeni. Remélem azt, hogy az állam ezen a téren is másképpen fog dolgozni, hiszen egészen biztos, hogy a többpártrendszer itt is érezteti majd hatását. Én nem tudok nem hinni abban, hogy lesz kibontakozás. De meg kell küzdeni azért, hogy itt egy emberarcú társadalom alakuljon ki.